

Модалитети и контексти етничке идентификације: случај Мостара и Сарајева

Поводом књиге *Етничка идентификација и границе у Босни и Херцеговини: примери Мостара и Сарајева* аутора Богдана Дражете

Издавачка кућа „Досије студио“ из Београда, у сарадњи са Одељењем за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, у овину своје библиотеке „Етноантрополошки проблеми. Монографије“ објавила је монографију Богдана Дражете *Етничка идентификација и границе у Босни и Херцеговини: примери Мостара и Сарајева*, почетком 2021. године. Реч је о првој књизи овог аутора која у извесној мери представља прерађен рукопис његове докторске дисертације „Проблеми идентификације у (не)формално подељеним градовима у Босни и Херцеговини: компаративна анализа идентификацијских процеса у Мостару и Сарајеву“, одбрањене на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду 2019. године. У овој научној студији аутор представља резултате свог теренског истраживања обављеног на територији два града смештена у Републици Босни и Херцеговини: Сарајеву и Мостару. У питању је простор чија је демографска, етничка, културна, политичка и економска природа у великој мери измењена војним сукобом, који се као део ширег процеса распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, одвијао у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини (једној од њених конститутивних република) од 1. марта 1992. до 14. децембра 1995. године (Bougarel, Helms & Duijzings 2007; Hayden 2013a; Jansen 2015; Hromadžić 2017).

Предмет истраживања монографије *Етничка идентификација и границе у Босни и Херцеговини: примери Мостара и Сарајева* Богдана Дражете, како је њеним насловом сугерисано, јесте етничка идентификација становника ова два града. У намери да својом студијом оствари „приказ савремене културе тј. онога што људи чине и мисле о одређеним појавама и процесима у једном одређеном времену и на одређеном географском и административном простору“ (Dražeta 2021, 11) аутор детаљно анализира модалитете етничке, регионалне и локалне идентификације чланова културно блиских етничких заједница (у конкретном случају бошњачке, хрватске и српске) на подручју Сарајева и Мостара. Аутор своју пажњу фокусира на границе које су међу житељима ових градова након окончања војних сукоба успостављене на реалном (административном) и/или симболичком нивоу и, кроз анализу њихових ставова, друштвених пракси и различитих облика понашања, настоји да утврди улогу коју линије раздвајања имају у процесу изградње њихових етничких, регионалних и локалних идентитета. Богдан Дражета је опсервирао сложену мрежу амбивалентних друштвених односа међу припадницима посматраних етничких заједница на поменутом простору, стављајући акценат на утицај граница на њихову међуетничку комуникацију и интеракцију у постконфликтном друштву. Аутор је такође разматрао и унутаргрупне разлике међу Бошњацима, Хрватима и Србима у Мостару и Сарајеву и евидентирао разлике у начину њиховог успостављања у поменутиим градским срединама.

У овој монографији Богдан Дражета представља резултате свог теренског рада спроведеног на „територији Града Мостара, Града Сарајева и Града Источног Сарајева, на подручју оба ентитета (Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске) у Босни и Херцеговини“ (Dražeta 2021, 13). Аутор се определио за Мостар и Сарајево као две студије случаја „подељених градова“, обликоване под дејством различитих културних, историјских и политичких догађаја, а који се у етнолошкој и антрополошкој литератури углавном помињу у контексту послератне друштвене стварности (Maček 2009; Jansen 2015; Žila 2019; Palmberger 2016; Hromadžić 2017). Аутор је током истраживања утврдио да се границе у Мостару и Сарајеву међусобно разликују. Када је реч о Мостару, аутор констатује да је граница у њему „креирана“ линијама раздвајања међусобно супротстављених војних снага, те да је након окончања војних сукоба добила формалну потврду на основу које је дошло до административне поделе града (у периоду 1993–2004. године). У данашње време она има искључиво симболичку функцију, јер раздваја два различита политичко-идеолошка простора. У случају Сарајева ситуација је нешто сложенија, сматра аутор, јер се ратна линија раздвајања сукобљених ратних страна делимично задржала до данашњих дана, а делом је установљена Дејтонским споразумом 1995. године, да би нешто касније била потврђена арбитражом из 2001. године под називом Међуентитетска линија разграничења. Упоредо са тим, мањи урбани делови сарајевског градског подручја и његове околине послужили су као простор на коме се развијао нови градски простор под називом Источно Сарајево, док је Сарајево, као град у смислу територије и надлежности, умањено јер је припало широј административној јединици Кантону Сарајево (Teftedarija 2007, 27–28).

Теренско истраживање на основу чијих резултата је настала ова монографија аутор је спровео у периоду од 2017. до 2019. године. Том приликом сакупио је обимну емпиријску грађу, коју је успешно класификовао, обрадио и интерпретирао. С обзиром на контекстуализацију прикупљеног емпиријског материјала, као и на чињеницу да је његово теренско истраживање извршено у више различитих локалних средина (Источном Сарајеву, Сарајеву и Мостару) оно се може окарактерисати и као мултилокално теренско истраживање (Marcus 1995; Potkonjak 2014, 23–24) или као мрежа локалитета (Hannerz 2003, наведено према: Zlatanović 2018, 23).

Аутор се током истраживачког процеса највише ослонио на квалитативни приступ, односно метод посматрања са учествовањем користећи га као „средство приступа специфичним подацима међу посебним популацијама“ (Žikić 2007, 123–124). У мањој мери је, како сам истиче, користио и метод учесничког посматрања, јер су његови боровци на терену били обављани у краћим временским интервалима. Међутим, и поред тога успео је да формира разгранату мрежа испитаника (са већим бројем њих је развио пријатељске односе) а усвајање навика и стратегија везаних за начин живота у тим срединама пружио му је могућност да оствари увид „како је то бити као они“ (Zlatanović 2018, 130). Богдан Дражета је обавио низ формалних и неформалних разговора са испитаницима (у виду полуструктурираних интервјуа и интервјуа отвореног типа), користећи такође и квантитативни приступ (анкетни упитник) који се односио на демографски и социо-економски профил информаната. Приликом анализе и интерпретације емпиријског материјала, аутор је консултовао релевантну страну и домаћу научну и стручну литературу, користио статистичке податке из Пописа становништва

1991. и 2013. године, као и податке до којих је дошао посредством медијских извештаја и репортажа, те фотографије настале током обављања теренског истраживања.

Свестан чињенице да обрађује осетљиву тему, аутор је настојао да у потпуности заштити идентитет и приватност својих испитаника (информаната). Због тога се у овој монографији Богдан Дражета одлучио да примени „неке облике селекције података (изостављена су њихова имена, личне појединости и сл.)“ (Zlatanović 2018, 29). Приликом директног навођења исказа испитаника, аутор наводи податке који се сматрају релевантним за анализу и интерпретацију емпиријског материјала, а који се односе на њихову родну припадност, годину и локацију њиховог рођења, као и на место њиховог становања.

У свом истраживању аутор етницитету приступа са конструктивистичког и инструменталистичког становишта, поклањајући већи значај субјективном осећају припадника етничких заједница у односу на објективне чињенице (Nedeljković 2007, 24–28). Аутор идентификацијске процесе посматра као скуп социјалних ставова који чине основу за испољавање различитих облика друштвене праксе и облика понашања уско повезаних „са осећањем припадности једној етничкој групи и/или нацији, и односом према својој групи и другим етничким групама или нацијама“ (Connor 1996, 69). Узимајући у обзир релациони карактер етницитета (Eriksen 2004, 64–66), Богдан Дражета своју пажњу усмерава на модалитете етничке, регионалне и локалне идентификације у наведеним срединама, па се у средишту његовог интересовања налазе свакодневне ситуације, културни симболи, вербални изрази, организационе рутине, институционални оквири и политички пројекти присутни у друштвеном животу припадника посматраних етничких заједница (Dražeta 2021, 50–51). Аутор пажљиво опсервира административне и/или симболичке границе у овим мултиетничким срединама и потврђује констатацију да њихови механизми одржавања морају бити веома ефективни (Barth 1969, 19), јер једино тако могу да изврше свој основни задатак – очување етничког идентитета одређене заједнице, утемељеног на стандардизованим етничким и/или културним симболима. Дражета у овој монографији наводи примере подељених градова (енг. *frontier cities*) у свету представљајући историјски и политички контекст њихове проблематике (Белфаст, Никозија, Јерусалим, Јоханесбург и Берлин). Аутор појму граница приступа из антрополошког угла и анализира наративе и праксе становника Мостара, Сарајева и Источног Сарајева који се односе на линије разграничења. Да би схватио њихову „концептуализацију замишљених физичких односа који дају значење друштву“ (Donnan & Wilson 1999, 9), аутор их посматра у контексту карактеристичном за етничке заједнице у којима живе информатори, а који се односи на културно наслеђе и колективно сећање (Nikolic 2008, 94–103). Један у низу примера који аутор наводи јесте Стари мост у Мостару, који представља граничну линију, односно симбол поделе његових житеља (Salamak & Fross 2016, 207–212). Мост је срушен у току ратних сукоба 1993. године, а након његовог обнављања од стране међународне заједнице, није постао место поновног сусрета Хрвата и Бошњака, већ је додатно допринео разграничењу припаданика ове две етничке заједнице у Мостару. Овај културни споменик има различито значење за припаднике две најбројније етничке заједнице у Мостару; припадници бошњачке заједнице Стари мост доживљавају као симбол њиховог страдања у ратним сукобима, док га припадници хрватске заједнице у својим наративима

представљају као споменик отоманског културног наслеђа. Дражета наводи бројне примере забележене у поменутим градовима који се односе на називе улица, употребу застава и других јавних обележја, укључујући споменике и сл. који су иницирани проблемима у чијој основи стоји двојна административна и/или симболичка номенклатура (Radović 2013, 178–184).

У овој монографији Дражета заступа две хипотезе. Прва јесте да граница у Мостару дели два политичко-идеолошки различита јавна простора на симболичком плану, због чега су перцепција границе, ставови, праксе и понашања њихових припадника у вези са њом наглашенији. Аутор сматра да се у Мостару границе између различитих етничких заједница конструишу на сличан начин као и оне које се успостављају међу припадницима исте етничке заједнице (како хрватске тако и бошњачке), јер се формирају на основу различитих опозиционих парова (града и села; града и околине; града и остатка регије; мостарске у односу на друге регије) (Dražeta 2021, 399). Друга хипотеза коју Дражета износи у овој монографији јесте да физичка граница (међуентитетска линија разграничења) између Сарајева и Источног Сарајева дели два политичка-идеолошка јавна простора на симболичком плану, будући да се њихов свакодневни живот одвија неометано у односу на границу. Он сматра да се у њима границе између различитих етничких заједница у њима конструишу на исти начин као што се образују и унутрашње границе међу припадницима исте етничке заједнице, те да се оне успостављају помоћу неколико различитих опозиција: а) Сарајево и/или Источно Сарајево: одређени део истог града (четврти, насеља); б) Сарајево и/или Источно Сарајево: делови истог града смештени у Сарајевском пољу и делови тих градова у околини (остатку регије); ц) Сарајевско-романијска регија: друге регије; Босна: Србија и Црна Гора (Dražeta 2021, 400). Осим тога, аутор је у својој књизи посветио пажњу и испитаницима који се нису изјаснили као припадници једне од три наведене етничке заједнице, већ су свој идентитет изразили кроз неки од облика регионалне, локалне или неке друге идентификације. Његова студија истражује културно блиске заједнице које се могу подвести под исту језичку заједницу (Bugarski 2001), иако су њихова усмерења на политичко-идеолошком плану прилично другачија (Hayden 2007).

Аутор запажа да је у све три проучаване средине (Мостару, Сарајеву и Источном Сарајеву) религијска идентификација извршена у оквиру ширег процеса етничке идентификације, односно да се припадност одређеној конфесионалној заједници (римокатоличкој, православној и исламској) изједначава са припадношћу одговарајућој етничкој заједници (Хрвати су римокатолици, Срби православци, Бошњаци муслимани). Иако аутор констатује да се религијска идентификација испољава на нивоу „обележавања празника и поштовања одређених забрана, као облик специфичне културне традиције (народне религије)“ (Dražeta 2021, 400), сматрам да је аутор могао да детаљније размотри питања везана за међусобни однос етничког и религијског идентитета, имајући у виду њихову комплексну улогу у идентификацијским процесима на посматраном простору.

Студија др Богдана Дражете *Етничка идентификација и границе у Босни и Херцеговини: примери Мостара и Сарајева* представља заокружену целину. У њој се расветљавају модалитети којима се врше процеси етничке, регионалне и локалне идентификације Хрвата, Бошњака и Срба у Мостару, Сарајеву и

Источном Сарајеву, а посебана пажња усмерена је на улогу граница (формално правних и симболичких) у обликовању перцепције становника о другачијем политичко-идеолошком обележавању јавног простора на симболичком плану у Мостару и Сарајеву (Dražeta 2021, 399). Ова књига представља важну етнологску и културно-антрополошку лектуру, јер проширује хоризонте знања о одликама етничитета на простору Босне и Херцеговине (сва три њена ентитета) и доноси потпуно нове увиде који се односе на сферу антропологије граница и урбане антропологије на поменутом простору.

Литература

- Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen, Oslo and Tromsø: Universitetsforlaget.
- Bougarel, Xavier, Elissa Helms & Ger Duijzings. 2007. *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Bugarski, Ranko. 2001. "Language, nationalism and war in Yugoslavia". *International Journal of the Sociology of Language* 151: 69–87.
- Connor, Walker. 1996. "Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond". In *Ethnicity*, eds. John Hutchinson & Anthony D. Smith, 69–75. New York: Oxford University Press.
- Donnan, Hastings & Thomas M. Wilson. 1999. *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford: Berg.
- Dražeta, Bogdan. 2021. *Etnička identifikacija i granice u Bosni i Hercegovini: primeri Mostara i Sarajeva*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Dosije studio.
- Eriksen, Tomas Hilan. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Hayden, Robert M. 2007. "Moral Vision and Impaired Insight: The Imagining of Other Peoples' Communities in Bosnia". *Current Anthropology* 48 (1): 105–131.
- Hannerz, Ulf. 2003. "Being there... and there... and there! Reflections on Multi-site Ethnography". *Ethnography* 4 (2): 201–216.
- Hromadžić, Azra. 2017. *Samo Bosne nema: mladi i stvaranje države u posleratnoj Bosni i Hercegovini*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jansen, Stef. 2015. *Yearning in the Meantime. 'Normal Lives' and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Nedeljković, Saša. 2007. *Čast, krv i suze*. Beograd: Zlatni zmaj i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Nikolic, Dragan. 2008. "The Use and Abuse of Heritage: The Old Bridge in Post-War Mostar". *Ethnologica Scandinavica* 38: 94–103.
- Marcus, George E. 1995. "Ethnography in/on the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.

- Palmberger, Monika. 2016. *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave Macmillan.
- Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Teftedarija, Andrea. 2007. "Who killed Sarajevo Spirit? Structure, Agency, Nationalism and the Case of Sarajevo". Master's Thesis, University of Amsterdam.
- Zlatanović, Sanja. 2018. *Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Žikić, Bojan. 2007. "Qualitative Field Research in Anthropology. An Overview of Basic Research Methodology". *Etnoantropološki problemi*, n. s. 2 (2): 123–135.

Александар Крел

Социјализам у истраживачком фокусу: конструкт, факат и перцепција

Поводом зборника радова *Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији*, уредили Бојана Богдановић и Кристијан Обшуст.
Архив Војводине и Етнографски институт САНУ,
Нови Сад – Београд, 2021, 280 стр.

Да ли се прошлост социјализма довољно посећује, преиспитује, тумачи? Данас феномени социјализма и Југославије пролазе пут разноврсних промишљања и деконструкција, при чему се успостављају нови кодови ишчитавања кроз дисонантне гласове, насупрот лакоћи стереотипа у минимизирању сложених ситуација и процеса. Када се прошлост преиспитује из садашњости било кроз проксимацију или са дистанце, онда она неминовно подлеже конструисању, документовању и интерпретирању у контекстуалном оквиру једне епохе која је стекла назив социјализам и Југославија. Са позиција истраживача, истраживачица и истраживаног улази се у процесе и фазе системског обликовања порука (од факта до наратива), њиховог преношења, објашњавања и разноврсних рецепција. Конструисање „нове прошлости“ може постојати, прожимати се и сукобљавати кроз идеолошка, политичка, породична, генерацијска и лична памћења (Кулјић 2006, 8). Успостављени су друштвени и културолошки вредносни системи сећања погодни за колективне оквире и личне прошлости. Логично је да се последњих деценија епоха социјализма прво нашла на културним и уметничким позорницама, те тиме отворила широк дијапазон сагледавања свих лица тадашње Југославије. Филм, позоришне представе, изложбе, културни догађаји, уметничка дела, посебно литература, лексикони, могли су удобно, али и активистички да се упусте у такве временлове. Има ту *естетике отпора* помоћу кога прошлост